

Н. С. ХОРОЗ

Львівський національний університет імені Івана Франка

Львів, Україна

Електронна пошта: nataliya.khoroz@lnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5013-5817>

НОВІТНЯ ФРАЗЕОЛОГІЯ ПЕРІОДУ COVID-19

(на матеріалі російської мови)

Поширення захворювання COVID-19 світом спричинило певні процеси практично в кожній мові. Зокрема, у російській мові спостерігається явище пристосування відомих широкому загалу фразеологізмів до екстралінгвальних умов шляхом їх різноманітних трансформацій. Саме трансформовані фразеологізми, тематично пов'язані з коронавірусом, стали предметом вивчення у цій статті. Їх систематизовано: а) з огляду на типи застосованих до них трансформацій (виявлено випадки структурно-семантичних трансформацій (субституцію компонентів фразеологічних одиниць, експансію складу фразеологізмів словами вільного вжитку, фразеологічну алузію, контамінацію) та семантичних трансформацій (зміну значення усталеного звороту, розширення його валентності та дефразеологізацію), б) з огляду на вплив трансформацій на семантику фразеологізмів (денотативне значення оказіональних образних одиниць може конкретизуватися, набувати додаткових сем, частково чи повністю деформуватися; безобразні фразеологізми реалізують зміст, який є сумою значень їх компонентів; конотативне значення фразеологічних одиниць будь-якого типу семантичного зв'язку між компонентами посилюється завдяки створенню комічного ефекту, який, власне, і досягається шляхом трансформування фразеологізмів), в) з огляду на тематику — до аналізованих одиниць застосовано ієрархічну класифікаційну структуру: фразеосемантичний ряд — варіантно-синонімічна група — фразеосемантичне поле — фразеотематичне поле — фразеотематична група (виділено фразеотематичну групу «Пандемія COVID-19», фразеотематичні поля «Захворювання COVID-19» та «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19», які, своєю чергою, утворені одинадцятьма і чотирма фразеосемантичними полями відповідно, об'єднаними на основі інтегральних або диференційних ознак у численні варіантно-синонімічні групи).

Новостворені фразеологізми становлять модерну оказіональну фразеологічну картину світу росіян. Їх фіксація та вивчення важливі для розуміння мовних процесів у синхронії у їх взаємозв'язку з екстралінгвальною ситуацією.

Ключові слова: COVID-19, фразеологічна одиниця, трансформація, оказіоналізм, семантика, ідеографічний аналіз.

Світова пандемія COVID-19 вплинула чи не на кожну галузь людської життєдіяльності. Зачепила й мову і мовлення, які жваво відреагували на події, викликані поширенням світом захворювання. Практично кожна мова, зо-

крема російська, почала фіксувати появу нової чи актуалізацію наявної термінології, процеси термінологізації, детермінологізації, ретермінологізації, деривації термінологіки тощо. У мовленні з'явилися і слова розмовного характеру (*сзумиться, короніал, ковидиот, ковидло, карантец, макаронівірус, гречкохайп, маскобесье, карантэ, расхламинго, коронагеддон, коронапокалпсис*), а також вислови (*подцепить корону, школа в зуме, бесконтактная доставка, скарантинить время, цифровой концлагерь*), які почали позначати нові явища і набувати характеру усталених зворотів. Виявлено й випадки реномінації загальновідомих висловів (*коронный номер, социальная дистанция, собака на деле, коронованная особа, друг на час*). Зафіксоване також цікаве явище, що полягає в оказіональному фразеотворенні¹, яке відбувається завдяки навмисним трансформаціям наявних у мові фразеологічних одиниць (ФО), унаслідок чого вони позначають поняття, пов'язані з темою коронавірусу COVID-19. Саме такі фразеологізми² російської мови обрано предметом вивчення у цій статті, адже на сучасному етапі функціонування й розвитку російської мови вони номінують і характеризують актуальні екстралінгвальні реалії, виявляючи ставлення мовців до позначуваного ними кризь призму національної фраземіки.

Загалом проблемі фразеологічних трансформацій у слов'янських мовах присвячено чимало наукових праць. Найповніше вона вивчена на матеріалі російської мови (В. Вакуров [Вакуров], А. Зеленов [Зеленов], Т. Гусейнова [Гусейнова], Н. Мануйлова [Мануйлова], І. Третьякова [Третьякова] та ін. дослідили видозміну ФО у мові публіцистики, Г. Саф'янікова [Сафьяникова], О. Дергілева [Дергилева], О. Онищук [Онищук] та ін. — в художніх творах), української (І. Гнатюк та В. Білоноженко, Л. Давиденко, А. Супрун, О. Важеніна, Н. Кочукова, Ж. Колоїз, І. Лакомська), польської фразеології (С. Бомба, Г. Дзямська-Ленарт, А. Пайдзинська, Я. Ліберек, Д. Буттлер, Ю. Стефанишин). В інших слов'янських мовах це явище досліджено значно менше: хорватські фразеологічні трансформації вивчали Ж. Фінк, Й. Паризоська, Б. Ковачевич, М. Михалевич, Н. Хороз, білоруські — І. Лепешав, С. Асабіна, І. Гаврилавець, А. Садовська, Н. Філімонава, сербські — Д. Мршевич-Радович, В. Петрович, чеські — Е. Мінаржова, Б. Юнкова, В. Дерев'яно, словенські — Т. Корошець, Е. Кржишник, С. Бабич, словацькі — Е. Тврдонь, А. Спіш'якова, болгарські — П. Дімітрова, В. Ватєва, В. Кювлієва-Мишайкова, Т. Бояджисєв, С. Спасова-Михайлова.

Попри досить ґрунтовні напрацювання в галузі фразеологічних трансформацій російських ФО досі існують лакуни, які вимагають свого заповнення, а зважаючи на те, що фразеологія перебуває в постійному русі, виникає потреба в нових дослідженнях.

Новизна розвідки полягає в аналізі та впорядкуванні матеріалу, який досі не був предметом спеціальних наукових досліджень. Метою статті є систематизація російських фразеологізмів, співвідносних з темою коронавірусу,

¹ Оказіональне фразеотворення — процес матеріалізації, актуалізації мовних потенцій, процес утворення нових одиниць на основі вже «відпрацьованого», адаптованого матеріалу [Колоїз : 10].

² Фразеологія у статті трактується широко. До її об'єкта віднесено ідіоми, аналітичні ФО, складені терміни, кліше, ФО предикативного характеру з узагальнено-образним та безобразним значенням (паремії, гасла, афоризми, крилаті рядки віршів чи пісень тощо), основними ознаками яких є загальновідомість та відтворюваність мовцями у процесі акту мовлення в готовому вигляді.

з огляду на тип їх трансформацій, семантичні прояви й тематико-ідеографічні ознаки. Джерельною базою слугували російські соціальні мережі та інтернет-сторінки³.

Переважну більшість трансформованих фразеологізмів російської мови, пов'язаних з коронавірусом (113), становлять фразеологічні вирази⁴ (паремії, крилаті вислови, терміни). Саме їх проаналізовано у статті.

І. Трансформації ФО. Трансформації ФО⁵ у статті потрактовано як навмисну видозміну структури і семантики фразеологізмів з метою досягнення певного змістового і стилістико-прагматичного ефекту.

Як свідчить проаналізований матеріал, щодо російських фразеологізмів застосовано кілька типів структурно-семантичних трансформацій, а саме: субституцію (заміну) компонентів нормативної фразеологічної одиниці (НФО), експансію (розширення) компонентного складу НФО, фразеологічну алюзію (натяк) на НФО, контамінацію двох НФО.

Прийом субституції полягає в заміні нормативних компонентів ФО словами чи словосполученнями вільного вжитку, пов'язаними з темою коронавірусу, і є одним з найпоширеніших способів трансформації, застосованим до російських ФО. Виділено такі типи субституції фразеологізмів:

1) нормативний компонент ФО замінено оказіональним словом: *мал санитайзер, да дорог* (НФО: *мал золотник, да дорог*⁶); *с кем поведёшься, от того и заразишься* (НФО: *с кем поведешься, от того и наберешься*); *вирус не воробей, вылетит — не поймает* (НФО: *слово не воробей, вылетит — не поймает*); *на карантин надейся, а сам не плошай* (НФО: *на Бога надейся, а сам не плошай*); *все дороги ведут в Ухань* (НФО: *все дороги ведут в Рим*); *коронавирус и богатого мужика обездолит* (НФО: *беда и богатого мужика обездолит*); *коронавирусная жена и мужу не мила* (НФО: *больная жена и мужу не мила*); *больной лечится, а самоизолированный бесится* (НФО: *больной лечится, здоровый бесится*); *где родился — там и самоизолировался* (НФО: *где родился — там и пригодился*); *незванный гость хуже инфицированного* (НФО: *незванный гость хуже татарина*); *семь выходных на неделе* (НФО: *семь пятниц на неделе*); *на чужой вайфай рот не разевай* (НФО: *на чужой каравай рот не разевай*); *Москва соплям не верит* (НФО: *Москва слезам не верит*); *бойся китайцев, дары приносящих* (НФО: *бойся данайцев, дары приносящих*); *семь раз отмерь, один раз чихни* (НФО: *семь раз отмерь, один раз отрежь*); *у семи нянек дитя без маски* (НФО: *у семи нянек дитя без глаза*); *коней на карантине не меняют* (НФО: *коней на переправе не меняют*); *виртуальный друг лучше новых двух* (НФО: *старый друг лучше новых двух*); *в тихом омуте черти самоизолировались* (НФО: *в тихом омуте черти водятся*); *самоизолированных по осени считают* (НФО: *цыплят по осени считают*); *в чужой монастырь со своим карантинном не ходят* (НФО: *в чужой монастырь со своим уставом не ходят*); *поспешишь — коронавирус насмешишь* (НФО: *поспешишь — людей насмешишь*); *особенности нацио-*

³ Зокрема, мережі Facebook, Twitter тощо, інформаційні джерела: <https://riakursk.ru>, <https://iz.ru>, <https://echo.msk.ru> та ін.

⁴ За класифікацією М. Шанського [Шанский].

⁵ Через обмежений обсяг статті випадки фразеологічних трансформацій унаочнені на окремих прикладах. Більш повною в кількісному плані є ідеографічна класифікація ФО.

⁶ НФО подано за словниками І. Іллюстратова [Иллюстратов], В. Мокієнка та Т. Нікітіної [Мокиенко...], Т. Розе [Розе] і С. Шулежкової [Шулежкова].

нального карантину (НФО: особенности национальной рыбалки / охоты); свой для чужих⁷, (НФО: свой среди чужих);

2) нормативний компонент замінено okazіональним словосполученням: *где родился — там и сиди на карантине* (НФО: *где родился, там и пригодился*); *жизнь прожить — не 100 метров перейти* (НФО: *жизнь прожить — не поле перейти*); *чем бы дитя не тешилось, лишь бы в веб-камеру не лезло* (НФО: *чем бы дитя не тешилось, лишь бы не плакало*); *паршивая овца все противоэпидемиологические меры портит* (НФО: *паршивая овца все стадо портит*); *на Бога надейся, а сам маску надень* (НФО: *на Бога надейся, а сам не плошай*);

3) нормативне словосполучення замінено okazіональним словосполученням: *друг познается на социальной дистанции* (НФО: *друг познается в беде*); *любишь кататься — люби и масочки носить* (НФО: *любишь кататься — люби и саночки возить*); *кто в лес, кто из Москвы* (НФО: *кто в лес, кто по дрова*); *незванный гость — реже печенег* (НФО: *незванный гость хуже татарина*); *самоизоляцию пережить — не поле перейти* (НФО: *жизнь прожить — не поле перейти*);

4) кілька нормативних компонентів замінено кількома okazіональними словами або словосполученнями: *зараженный — лечись, а вернувшийся из Уханя — берегись* (НФО: *болен — лечись, а здоров — берегись*); *защите время, а коронавирусу час* (НФО: *делу время, потехе час*); *по маске встречаются, по температуре провожают* (НФО: *по одежке встречаются, по уму провожают*); *вирус в бороду — пневмония в ребро* (НФО: *седина в бороду — бес в ребро*); *вируса бояться — на пробежку не ходить* (НФО: *волков бояться — в лес не ходить*); *сдай, сверчок, свой мазок* (НФО: *знай сверчок свой шесток*); *семь раз пости — один поешь* (НФО: *семь раз отмерь, один раз отрежь*); *корона — что дышло: куда чихнешь — туда и вышла* (НФО: *закон что дышло — куда повернешь — туда и вышло*); *вакцина — дура, карантин — молодец; бацила — дура, карантин — молодец* (НФО: *пуля — дура, штык — молодец*); *ковид гриппа не слаще* (НФО: *хрен редьки не слаще*); *не хвались вакциной в пустой избе* (НФО: *не хвались печью в нетопленной избе*); *хорошо чихает тот, кто чихает последним* (НФО: *хорошо смеется тот, кто смеется последним*); *тест карантину не товарищ* (НФО: *гусь свинье не товарищ*);

5) нормативний фрагмент ФО-словосполучення замінено okazіональним словом: *переболела — гуляй смело* (НФО: *сделал дело — гуляй смело*).

Попри те, що фразеологічні вирази позбавлені ідіоматичного значення, більшість із аналізованих ФО мають узагальнено-метафоричний зміст, який по-різному трансформується. Субститути можуть конкретизувати семантику новотворів, співвідносячи її з конкретним референтом і зберігаючи при цьому сигніфікативне значення фразеологізмів (*мал санитайзер, да дорог*, нормативне значення (НЗ): 'про щось невелике за розміром, але важливе і цінне за своїми якостями' [Розе : 101]; *на маску надейся, а сам не плошай*, НЗ: 'розраховувати на допомогу можна, але краще покладатись на власні сили' [Розе : 110]; *на чужой вайфай рот не разевай*, НЗ: 'на чуже добро не варто розраховувати' [Розе : 116]), частково дефразеологізувати (*любишь*

⁷ Нормативна ФО має форму *свой среди чужих, чужой среди своих*, однак мовлення фіксує широкі її вживання в усіченому вигляді, тому у статті *свой среди чужих* вважається узальною ФО.

кататься — любви и масочки носить, НЗ: 'щоб отримувати задоволення від життя, потрібно постійно працювати' [Розе : 100]; *паршивая овца все противозидемиологические меры портит*, НЗ: 'так із осудом кажуть про людину, яка за своєю поведінкою і вчинками негативно впливає на відносини і ситуацію в колективі та може створити несприятливе враження' [Скарбничка : 160]), повністю дефразеологізувати (*с кем подцепишь, с тем и помрешь*, НЗ: 'людина переймає звички свого оточення'; *вирус не воробей, вылетит — не поймаешь*, НЗ: 'необхідно думати перед тим, як щось казати' [Розе : 178]; *корона — что дышло: куда чихнешь — туда и вышла*, 'розумна й хитра людина завжди може витлумачити й застосувати закон так, як їй вигідно' (К). ФО з прямим номінативним значенням складових елементів у okazіональному варіанті теж реалізує свої прямі лексичні значення: *особенности национального карантина*. При цьому конотації завжди посилюються.

Ще одним з частотних прийомів трансформації є фразеологічна алюзія, при якій на загальновідомий фразеологізм указує кілька його збережених компонентів, граматична структура, образ та / або інтонаційна будова. Зафіксовано такі підтипи цього прийому:

1) використання образу НФО:

а) в okazіональній ФО збережено більшість компонентів, але їх синтаксичне поєднання видозмінене. «Фразеологізм представлений не тим чи іншим варіантом, а його "ідеєю»» [Ужченко 1972 : 271]. Наприклад: *с бешеной собакой семь верст — все в кайф* (НФО: *для бешеной собаки семь вёрст не крюк*); *свой на свояка чихает издалека* (НФО: *свояк свояка видит издалека*);

б) одна частина НФО збережена без змін, інша частина деформована — втрачена її синтаксична структура та ритміка, наприклад: *будешь много знать — купишь доллары вовремя* (НФО: *будешь много знать — скоро состаришься*); *седина в бороду — сиди дома* (НФО: *седина в бороду — бес в ребро*); *сделал дело — вымой руки* (НФО: *сделал дело — гуляй смело*); *глаза боятся, а ноги идут в магазин* (НФО: *глаза боятся, а руки делают*); *тише едешь — позже пропуск спросят* (НФО: *тише едешь — дальше будешь*); *лучше синица в руках, предварительно обработанных антисептиком* (НФО: *лучше синица в руках, чем журавль в небе*); *кто про что, а инфицированные про вирус* (НФО: *кто про что, а вишивой о бане*);

в) одна частина НФО збережена, друга — деформована, але її синтаксична структура та ритміка нагадують нормативну, наприклад: *у кого чего болит, тот с тем дома и сидит* (НФО: *у кого что болит, тот о том и говорит*); *кто не курит и не пьёт, от короны не помрёт* (НФО: *кто не курит и не пьёт, тот здоровеньким помрет*).

Традиційна семантика ФО зазнає істотних деформацій при застосуванні до них прийому використання образу. Наприклад, okazіональний зміст ФО *свой на свояка чихает издалека* ('люди подібного роду занять, думок, вчинків (найчастіше недобрих) легко порозуміються' [Розе : 172]) натякає на те, що через коронавірус знайомі, близькі люди не відвідують один одного; нова ФО *седина в бороду — сиди дома* ('про літню людину, яка поводить себе легко-важно' [Мокиєнко : 604]) закликає людей старшого віку залишатися вдома;

2) використання змісту ФО, коли вжито не ФО, а її метафоричне значення, в оповідь уведено один або кілька компонентів, причому їхня граматична форма часто застосовується відповідно до вираженої думки [Колесникова : 23]. Наприклад: *не пеняй на вирус, коли ДНК крива* (НФО: *на зеркало неча*

пенять, коли рожжа крива — ‘потрібно визнавати правду і шукати в собі причину проблем і невдач’ [Иллюстров : 832]);

3) вільний переказ ФО, що відзначається суттєвими граматичними видозмінами ФО, яку вжито в повному лексичному складі, але введення її компонентів у контекст ‘здійснюється за зразком вільного слововживання’ [Білоноженко : 136]. Семантика ФО набуває додаткових смислових і експресивно-оцінних відтінків, не зазнаючи при цьому суттєвих трансформацій сигніфікативно-денотативного характеру [Хороз : 88]. Наприклад, ФО *собака в карантині* — *не друг, а билет на свободу* (НФО: *собака* — *друг человека* — ‘собака — вірний помічник, захисник для людини’ (D) набула значення: ‘собака не лише вірний помічник та захисник, але й можливість порушити домашню ізоляцію під час карантину’;

4) фразеологічний аналог, який характеризується збереженням мінімальної кількості компонентів ФО⁸, синтаксичної та інтонаційної будови, які й допомагають ідентифікувати ФО. Відбувається оказіональна фразеологічна деривація, тобто створення нової ФО за аналогією до існуючої: *мал вирус, да вреден* (НФО: *мал золотник, да дорог*); *плох тот вирус, который не хочет выбиться в люди* (НФО: *плох тот солдат, который не мечтает быть генералом*); *один пашет, семеро на карантине пляшут* (НФО: *двое пашут, а семеро руками машут*); *дорога туалетная бумага к эпидемии* (НФО: *дорога ложка к обеду*); *у семи докторов пациент без маски* (НФО: *у семи нянек дитя без глаза*).

Семантично цей підтип характеризується:

а) збереженням сигніфікативного аспекту значення. Оказіональні денотати виконують функцію конкретизації, наприклад, ФО *у семи докторов пациент без маски* (‘якщо для виконання будь-якої справи призначається надто багато відповідальних, вони діють неузгоджено або, сподіваючись одне на одного, ставляться до роботи несумлінно, унаслідок чого результат може бути незадовільним’ [Мокиєнко : 454]) означає ‘пацієнти не дотримуються правил індивідуального захисту через нескоординовану роботу медиків’;

б) буквалізацією значення: ФО *плох тот вирус, который не хочет выбиться в люди* (‘вживається, щоб підбадьорити, захопити кого-небудь у його планах і задумах’ [Шулежкова : 544]) реалізує значення ‘кожний вірус прагне інфікувати людину’; про шкідливість непомітного для неозброєного ока вірусу сигналізує ФО *мал вирус, да вреден* (‘про щось невелике за розміром, але важливе й цінне за своїми якостями’ [Розе : 101]).

Трапляються й випадки експансії складу фразеологізму оказіональними словами, пов’язаними з екстралінгвальною ситуацією. Додаткові елементи, експлікуючи ФО, актуалізують пряме лексичне значення слова-компонента, до якого вони належать (проте в контексті реалізується її метафоричне значення) і, відповідно, відновлюють його валентноздатність [Хороз : 71]. Поширювачами можуть бути:

1) слова:

а) об’єктна експансія, за якої:

⁸ Компоненти-службові слова, наприклад частки, сполучники, прийменники та сполучні слова, не враховані при віднесенні ФО до цього підтипу, оскільки такі компоненти часто є референтними елементами між нормативною й оказіональною синтаксичними конструкціями ФО.

– до процесуального компонента ФО додається об'єкт, на який спрямована дія, наприклад: *кто рано встает, тому Бог пропуск дает* (НФО: *кто рано встает, тому Бог подает (дает)*);

– додаток перетворений на атрибут, а до нього доданий оказіональний об'єкт, наприклад: *обещанной вакцины три года ждут* (НФО: *обещанного три года ждут*);

б) атрибутивна експансія, при якій нові елементи розширюють структурні межі фразеологізму, приєднуючись до субстантивного компонента і виступаючи в ролі неузгодженого означення [Хороз : 73]: *по ком звонит колокол COVID-19, по ком звонит колокол коронавируса*;

2) словосполучення (виявлено лише адвербіальні): *сделал дело — гуляй на балконе смело* (НФО: *сделал дело — гуляй смело*); *собака — друг человека (особенно в карантине)* (НФО: *собака — друг человека*);

3) оказіональні фрагменти, оформлені як підрядні обставинні речення: *семь пятниц на неделе, когда работаешь из дома* (НФО: *семь пятниц на неделе*).

Додаткові компоненти можуть конкретизувати значення ФО (*сделал дело — гуляй на балконе смело*, НЗ: 'закінчивши справу, можна й відпочити' [Розе : 173]), надавати додаткових денотативних сем (*обещанной вакцины три года ждут*, НЗ: 'не варто вірити чийсь обіцянкам'), руйнувати метафоричний зміст (*кто рано встает, тому Бог пропуск дает*, НЗ: 'хто вранці не лінується, той багато чого досягне' [Розе : 92]).

Виявлено й випадок контамінації двох ФО, де одна з них вжита повністю, інша — частково: *один дома, не считая собаки* (НФО: *один дома і трое в лодке, не считая собаки*). Зважаючи на те, що обидва фразеологізми, залучені до створення нової ФО, мають синтезовану семантичну структуру, значення контамінованої ФО є сумою значень її компонентів.

Зафіксовані також ФО, до яких застосовані семантичні трансформації (5 ФО). Прийом дефразеологізації ФО (1 ФО), зміни узвичаєного значення (2 ФО), розширення валентності (2 ФО) залишають структуру ФО незмінною.

Розширила свою валентність⁹ ФО *друг на час* (послуга з оренди товариша для спілкування, спільного проведення дозвілля тощо), яка почала вживатись і щодо собак (людям було дозволено виходити на прогулянку лише у їх супроводі), та ФО-фрагмент пісні *он пришел такой нежданный*, яка традиційно позначала дії чоловіка, почала стосуватись вірусу COVID-19.

Завдяки прекоптекстному коментареві відбулася дефразеологізація НФО, наприклад: *однажды коронавирус, обитавший в Китае, узнал, что все дороги ведут в Рим* (НФО: *все дороги ведут в Рим*), що є натяком на стихійний спалах захворювання в Італії навесні 2020 року.

У ФО *в гостях хорошо, а дома лучше* ('людина завжди прагне повернутися до рідних місць, до звичного способу життя' [Розе : 28]) спостерігається зміна традиційного значення. Тепер це заклик залишатися вдома під час карантину, не покидати домівки. Те саме явище зафіксоване у ФО *коронованная особа* ('людина знатного роду, яку зводять на престол, монарх' (С), яка отримала значення 'хвора на коронавірус людина').

Подекуди трансформаційні прийоми, застосовані до однієї ФО, комбінуються, наприклад, прийом субституції й адвербіальної експансії: *до свадьбы*

⁹ Розширення валентності ФО у статті трактується як оказіональне збільшення класу денотатів, які позначає ФО.

доживет, до пика — нет (НФО: до свадьбы заживет); в магазин поспешишь — людей заразишь (НФО: поспешишь — людей насмешишь); прийом субституції й синтаксичної трансформації: чихал бы в локоток, да шея коротка (НФО: кусал бы локоток, да шея коротка).

II. Ідеографічна характеристика ФО, які позначають явища, пов'язані з COVID-19. Використана ідеографічна класифікація В. Ужченка і Д. Ужченка має у статті таку ієрархічну структуру: фразеосемантичний ряд — варіантно-синонімічна група — фразеосемантичне поле — фразеотематичне поле — фразеотематична група [Ужченко 2005 : 43].

Фразеотематичну групу визначено як «Пандемія COVID-19», далі виділено фразеотематичні поля «Захворювання COVID-19» і «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19».

У фразеотематичному полі «Захворювання COVID-19», своєю чергою, виокремлено такі фразеосемантичні поля, варіантно-синонімічні групи та фразеосемантичні ряди:

1) походження вірусу:

а) країна походження (*однажды коронавирус, обитавший в Китае, узнал, что все дороги ведут в Рим; все дороги ведут в Ухань; бойся китайцев, дары приносящих; зараженный — лечись, а вернувшийся из Уханя — берегись*);

б) джерело походження (*не было заботы — купила баба летучую мышь (на уханьском рынке); с мышью поведешься, от нее и наберешься*);

2) функціонування світової та вітчизняної медичних систем: *уже коронавирус на пороге, а ВОЗ и ныне там; у семи докторов пациент без маски; в чужой монастырь со своим карантинном не ходят; поспешишь — санврача насмешишь; на главном фронте без перемен¹⁰; вирус в больнице не утаишь¹¹*;

3) ситуація в країні довкола COVID-19: *на ковидном фронте без перемен; вирус в больнице не утаишь; на главном фронте без перемен*;

4) основні характеристики хвороби COVID-19:

а) патогенність / вірулентність (*мал вирус, да вреден; не так страшен ковид, как его малюют*);

б) контагіозність (*он пришел такой неожиданный; мал вирус, да вреден; плох тот вирус, который не хочет выбиться в люди*);

в) резистентність (*кто не курит и не пьёт, от короны не помрёт; не пеняй на вирус, коли ДНК крива*);

г) ускладнення / наслідки хвороби (*вирус в бороду — пневмония в ребро; до свадьбы доживет, до пика — нет; по ком звонит колокол COVID-19; по ком звонит колокол коронавируса; пусть ни по ком не звонит колокол*);

5) симптоматика COVID-19: *Москва соплям не верит; свой на свояка чихает издалека; семь раз отмерь, один раз чихни; хорошо чихает тот, кто чихает последним; чихал бы в локоток, да шея коротка*;

б) видужання: *переболела — гуляй смело; хорошо смеется тот, кто уже переболел*;

7) шляхи поширення хвороби: *в магазин поспешишь — людей заразишь; корона — что дышло: куда чихнешь — туда и вышла; на всякую хитрую*

¹⁰ Росія продовжує бути одним з лідерів у рейтингу країн з найбільшим щоденним приростом інфікованих.

¹¹ Лікарі приховували справжню інформацію про кількість інфікованих, що призвело до спалаху захворювання.

клетку есть свой штамм с резьбой; вирус не воробей, вылетит — не поймашь; коронавирус в школе не утаишь;

8) способи виявлення інфекції в організмі людини: *сдай, сверчок, свой мазок; тест карантину не товарищ;*

9) протиепідемічна безпека:

а) протиепідемічні заходи:

— використання засобів індивідуального захисту (*каше маска не помеха; по маске встречают, по температуре провожают; на маску надейся, а сам не плошай; на Бога надейся, а сам маску надень; любишь кататься — люби и масочки носишь*);

— дотримання правил гігієни та дезінфекції (*на Бога надейся, а руки-то помой; сделал дело — вымой руки; мал санитайзер, да дорог; лучше синица в руках, предварительно обработанных антисептиком*);

б) правила протиепідемічної безпеки (*друг познается на социальной дистанции; паршивая овца все противозидемиологические меры портит; защите время, а коронавирусу час*);

в) безпека літніх людей (*седина в бороду — сиди дома; старикам везде у нас дорога (скасування суворих карантинних обмежень для літніх людей. — Н. Х.); старикам везде у нас подсчет*);

10) карантин чи самоізоляція:

а) особливості дотримання карантинних обмежень (*сделал дело — гуляй на балконе смело; на карантин надейся, а сам не плошай*);

б) характеристика життєвого періоду, проведеного на карантині / самоізоляції (*самоизоляция пережить — не поле перейти; у кого чего болит, тот с тем дома и сидит; с инфицированными жить — в карантине выть; кто про что, а инфицированные про вирус; жизнь прожить — не сто метров перейти*);

в) специфіка карантинних обмежень (*сделал дело — гуляй на балконе смело; особенности национального карантина; коней на карантине не меняют¹²; с инфицированными жить — в карантине выть; кто в лес, кто из Москвы*);

г) карантин / самоізоляція як необхідний захід (*любишь кататься — люби и дома посидеть; с инфицированными жить — в карантине выть*);

г) місце перебування на самоізоляції / карантині (*где родился — там и сиди на карантине; где родился — там и самоизолировался; в тихом омуте черти самоизолировались*);

д) важливість дотримання карантинних умов (*вакцина — дура, карантин — молодец; бацила — дура, карантин — молодец; самоизолированных по осени считают*);

11) створення вакцини: *обещанной вакцины три года ждут; не хвались вакциной в пустой избе; на вакцину надейся, но сам не плошай.*

Фразеотематичне поле «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19» містить такі фразеосемантичні поля і варіантно-синонімічні групи:

¹² Одиноким громадянам, які перебувають на карантині, радять обирати собі партнерів серед осіб, які теж перебувають на карантині, і не змінювати їх протягом усього періоду пандемії.

1) вплив пандемії на життя людей: *жизнь прожить — не 100 метров перейти; коронавирус и богатого мужика обездолит; коронавирусная жена и мужу не мила; больной лечится, а самоизолированный бесится;*

2) робота / навчання під час пандемії:

а) дистанційна робота / навчання (*семь пятниц на неделе, когда работаешь из дома; на чужой вайфай рот не разевай; чем бы дитя не тешилось, лишь бы в веб-камеру не лезло*);

б) урядове врегулювання діяльності громадян (*кто рано встает, тому Бог пропуск дает; тише едешь — позже пропуск спросят; один пахнет, семеро на карантине пляшут*);

3) побут громадян під час карантину:

а) зміна звичного режиму життя, харчування, звичок (*вируса бояться — на пробежку не ходит; семь раз поспи — один поешь; семь выходных на неделе*);

б) обмежена соціалізація (*глаза боются, а ноги идут в магазин; друг познается на социальной дистанции; виртуальный друг лучше новых двух; незванный гость — реже печенега; свой на свояка чихает издалека; с кем поведёшься, от того и заразишься*);

в) функція тварин у житті людини під час карантину (*с бешеной собакой семь верст — все в кайф; человек собаке друг; друг на час; собака в карантине — не друг, а билет на свободу; собака — друг человека (особенно в карантине); свой для чужих*) (здавання в оренду собак чужим людям. — Н. Х.);

г) поведінкові реакції людей під час пандемії (*дорога туалетная бумага к эпидемии; гречка исчезает в полдень; не гречкой единой; Атлант затарил гречи*);

4) економічна ситуація в країні у час епідемії: *будешь много знать — купишь доллары вовремя; курс лимона; курс имбиря¹³; не так страшен локдаун, как его малюют.*

Варто зазначити, що деякі ФО позначають ширші явища, тому їх віднесено до двох фразеосемантичних полів та варіантно-синонімічних груп.

Отже, сучасна російська фразеологія виявляє тенденцію до трансформацій, які, зокрема, сприяють появі в мовленні okazіональних ФО на позначення понять, пов'язаних з коронавірусом COVID-19. Зафіксовано 113 ФО-фразеологічних виразів (паремій, термінів, афоризмів, фрагментів пісень, назв фільмів тощо), до яких застосовані структурно-семантичні та семантичні трансформації.

Структурно-семантичні трансформації становлять лівову частку всіх видозмін російських ФО, пов'язаних з темою коронавірусу (108 ФО). Тут виявлено субституцію компонентів ФО словами та словосполученнями, які позначають поняття щодо коронавірусу (66 ФО), фразеологічної алюзії (32 ФО), експансії компонентного складу ситуативними словами, словосполученнями чи реченнями (9 ФО), контамінацію двох ФО (1 ФО). Семантичні трансформації застосовані значно рідше (5 ФО). Так, зафіксовано поодинокі випадки зміни традиційного значення ФО (2 ФО), розширення валентності ФО (2 ФО) та дефразеологізації ФО (1 ФО). Комплексне використання трансформаційних прийомів щодо однієї ФО теж не є продуктивним (3 ФО).

¹³ ФО *курс лимона* і *курс имбиря* виникли завдяки шаленій популярності та, як наслідок, здорощанню лимона та імбиру, які підвищують імунітет людини.

Семантично трансформовані фразеологізми виявляють такі особливості: їх денотативне значення з узагальнено-метафоричним змістом може конкретизуватися, набувати додаткових смислових сем, частково або повністю руйнуватися, розширювати клас властивих їм денотатів. ФО з прямим значенням складових елементів і в оказіональному їх варіанті реалізують прямі значення.

Конотативне значення ФО, що зазнали трансформацій, незалежно від семантичного зв'язку між компонентами, завжди посилюється, актуалізуються оцінно-емоційні та експресивні семи.

Ідеографічний опис дозволив створити ієрархічну схему, за якою аналізовані фразеологізми були об'єднані у фразеотематичну групу «Пандемія COVID-19» (113 ФО), у якій виокремлено два фразеотематичних поля: «Захворювання COVID-19» (78 ФО), утворене одинадцятьма фразеосемантичними полями, та «Людська життєдіяльність під час пандемії COVID-19» (35 ФО), утворене чотирма фразеосемантичними полями, об'єднаними на основі інтегральних або диференційних ознак у варіантно-синонімічні групи та фразеосемантичні ряди. Завдяки тематико-ідеографічному аналізу ми виявили широкий спектр фразеологічних найменувань понять, явищ, ситуацій тощо, прямо чи опосередковано пов'язаних з хворобою COVID-19.

Більшість із проаналізованих одиниць має оказіональний характер і не увійде до широкого вжитку. Проте такі ФО є своєрідним фрагментом фразеологічної картини світу росіян на цьому історичному етапі і їх фіксація й вивчення важливі для розуміння мовних процесів у синхронії у їх взаємозв'язку з екстралінгвальною ситуацією.

ЛІТЕРАТУРА

- Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наук. думка, 1989. 156 с.
- Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Махачкала, 1997. 23 с.
- Дергилева О. С. Индивидуально-авторские приемы преобразования фразеологических единиц (на материале художественных произведений М. А. Булгакова): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2009. 20 с.
- Зеленов А. Н. Фразеологизм в роли газетного заголовка: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Великий Новгород, 2009. 19 с.
- Иллюстров И. Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках. Москва : Русская цивилизация, 2019. 912 с.
- Колесникова Э. Г. Приемы обновления фразеологизмов в произведениях И. Ильфа и Е. Петрова. *Вопросы истории и стилистики русского языка*. Иркутск : Иркут. гос. пед. ин-т, 1966. С. 14–31.
- Колоіз Ж. В. Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. д-ра філол. наук. Київ, 2007. 48 с.
- Мануйлова Н. А. Функционально-стилистическая характеристика фразеологии в газетном тексте: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1986. 16 с.
- Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских поговорок. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2007. 784 с.
- Онищук Е. А. Актуализация и трансформация фразеологизмов в художественном тексте (на материале произведений, опубликованных в журнале «Юность»): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 1991. 22 с.
- Розе Т. В. Большой толковый словарь пословиц и поговорок русского языка для де-

- тей. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2011. 224 с.
- Сафьянникова Г. Е. Фразеологизмы как элементы идиостиля В. В. Крестовского: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Саранск, 2018. 26 с.
- Скарбничка прислів'їв та приказок. / Укл. В. В. Борзова. Харків : Юнісофт, 2015. 256 с.
- Третьякова И. Ю. Окказиональная фразеология: структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Ярославль, 2011. 50 с.
- Ужченко В. Д. Индивидуально-авторские приемы стилистического использования лексики и фразеологии в произведениях Остапа Вишни. *Труды СамГУ. Вопросы фразеологии*. Самарканд, 1972. № 219. Ч. 2. С. 264–272.
- Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.
- Хороз Н. С. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 18 с.
- Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. Москва: Высш. шк., 1985. 160 с.
- Шулежкова С. Г. «И жизнь, и слёзы, и любовь...» Происхождение, значение, судьба 1500 крылатых слов и выражений русского языка. Москва : ФЛИНТА-Наука, 2011. 848 с.

ДЖЕРЕЛА

- C: <https://classes.ru>
 D: <https://dslov.ru>
 K: <https://kartaslov.ru>

REFERENCES

- Bilonozhenko V. M., Hnatiuk I. S. (1989). Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukraïnskykh frazeolohizmiv. Kyiv, Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Dergileva O. S. (2009). Individual'no-avtorskie priyomy preobrazovaniya frazeologicheskikh yedinic (na materiale hudozhestvennykh proizvedenij M. A. Bulgakova): abstract of Cand. of Philol. Sc. dissertation. Moscow. [In Russian].
- Gusejnova T. S. (1997). Transformaciya frazeologicheskikh yedinic kak sposob realizacii gazetnoj ekspressii: abstract of Cand. of Philol. Sc. dissertation. Mahachkala. [In Russian].
- Ilyustrov I. (2019). Zhizn' russkogo naroda v yego poslovicah i pogovorkah. Moscow: Russkaya civilizaciya. [In Russian].
- Khoroz N. S. (2008). Transformatsii frazeolohizmiv u tekstakh suchasnykh khovratskykh hazet: Cand. Of Philol. Sc. dissertation. Kyiv. [In Ukrainian].
- Kolesnikova E. G. (1966). Priyomy obnovleniya frazeologizmiv v proizvedeniyah I. Il'fa i E. Petrova. *Voprosy istorii i stilistiki russkogo yazyka*, Irkutsk: Irkutskij gosudarstvennyj pedagogicheskij institut, 14–31. [In Russian].
- Koloiz Zh. V. Okazionalna deryvatsia: teoretychnyi ta funktsionalno-prahmatychnyi aspekty: abstract of Cand. of Philol. Sc. dissertation. Kyiv. [In Ukrainian].
- Manuilova N. A. (1986). Funkcional'no-stilisticheskaya harakteristika v gazetnom tekste: abstract of Cand. of Philol. Sc. dissertation. Leningrad. [In Russian].
- Mokienko V. M., Nikitina T. G. (2007). Bol'shoj slovar' russkikh pogovorok. Moscow. [In Russian].
- Onishchuk E. A. (1991). Aktualizaciya i transformaciya frazeologizmiv v hudozhestvennom tekste (na materiale proizvedenij, opublikovannyh v zhurnale "Yunost"):

- abstract of Cand. of Philol. Sc. dissertation. Saint Petersburg. [In Russian].
- Roze T. V. (2011). Bol'shoi tolkovyj slovar' poslovic i pogovorok russkogo yazyka dlya detej. Moscow. [In Russian].
- Safyannikova G. E. (2018). Frazeologizmy kak elementy idiosilya V. V. Krestivskogo: abstract of Cand. of Philol. Sc. dissertation. Saransk. [In Russian].
- Skarbnychka pryslyvyyiv ta prykazok (2015). V. V. Borzova (Comp.). Kharkiv: Yunisoft. [In Ukrainian].
- Shanskij N. M. (1985). Frazeologia sovremennogo russkogo yazyka. Moscow. [In Russian].
- Shulezhkova S. G. (2019). «I zhizn', I slyozy, I liubov'...» Proiskhozhdenie, znachenie, sud'ba 1500 krylatyh slov i vyrazhenij russkogo yazyka. Moscow. [In Russian].
- Tretyakova I. Y. (2011). Okkazyional'naya frazeologiya: strukturno-semanticheskij i kommunikativno-pragmaticheskij aspekty: abstract of Dr. of Philol. Sc. dissertation. Yaroslavl. [In Russian].
- Uzhchenko V. D. (1972). Individual'no-avtorskie priomy stilisticheskogo ispol'zovaniya leksiki i frazeologii v proizvedeniyah Ostapa Vishni. *Trudy SamGu. Voprosy frazeologii*. Samarkand, iss. 219, (2), 264–272. [In Russian].
- Uzhchenko V. D., Uzhchenko D. V. (2005). Frazeologia suchasnoi ukrainskoi movy. Luhansk: Alma-mater. [In Ukrainian].
- Zelenov A. N. (2009). Frazeologizm v roli gazetnogo zagolovka: abstract of Cand. of Philol. Sc. dissertation. Velikiy Novgorod. [In Russian].

SOURCES

C: <https://classes.ru>

D: <https://dslov.ru>

K: <https://kartaslov.ru>

N. S. KHOROZ

Ivan Franko National University of Lviv

Lviv, Ukraine

E-mail: nataliya.khoroz@lnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5013-5817>

RECENT PHRASEOLOGICAL COINAGES OF THE COVID-19 PERIOD (case study of Russian language)

The spread of COVID-19 worldwide has caused certain processes in almost every language. In particular, in the Russian language, there is a phenomenon of adapting well-known fixed phrases to extra-lingual conditions (namely to the life of the country in quarantine) through their various transformations. It is a range of the transformed fixed phrases thematically related to the topic of coronavirus that have become the subject matter of this article. They have been systematized: a) considering the types of transformations applied to them (cases of structural and semantic transformations (substitution of components of phraseological units, extension of their components using everyday words related to COVID-19, phraseological allusion, contamination), and cases of semantic transformations (change of the meaning of the idiom, extension of its valence and dephraseologisation) have been identified); b) considering the influence of transformations on the semantics of fixed phrases (denotative meaning of occasional figurative units have been either concretized, have acquired new semes, or have been partially or completely deformed; non-figurative fixed phrases implement the meaning which constitutes the sum of the meanings of their components, the connotative meaning of units of any type of semantic connection between the components is enhanced by creating a comic effect, which is achieved by transforming fixed phrases); c) considering the subject: in analysing transformed idioms, a hierarchical classification structure has

been used: phraseosemantic series — variant-synonymous group — phraseosemantic field — phraseothematic field — phraseothematic group (the phraseothematic group “COVID-19 Pandemic”, the phraseothematic fields “COVID-19 Disease” and “Human Activity during the COVID-19 Pandemic” have been singled out, which, in turn, have been formed using 11 and 4 phraseosemantic fields, respectively, which have been combined on the basis of integral or differential features into numerous variant-synonymous groups and phraseological series).

These fixed phrases constitute the latest occasional phraseological picture of the Russian world. Their fixation and study are important for understanding speech processes in synchrony, in their relationship to the extra-lingual situation.

Key words: COVID-19, phraseological unit (FU), transformation, occasionalism, semantics, ideographic analysis.

Дата надходження до редакції — 28.12.2020

Дата затвердження редакцією — 11.01.2021